

ՅԻՒՆ ԷՍԱԵԱՆ ՍԱՆՈՒՑ ՄԻՈՒԹԵԱՆ — ԹԻՒ 4

ԳՐԱԿԱՆ ԱՍՈՒԼԻՄՆԵՐ

Դ.

Ռ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆԻ „ՑԱՅԳԱԼՈՅՍ”Ը

ԴՈՒԲԵՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

Ա. ՊՈԼԻՍ

ՅՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Օ. ԱՐՋՈՒՄԱՆ

1913

891.99092

2-36

- 6 NOV 2011

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԷՍԱԵԱՆ ՍԱՆՈՒՑ ՄԻՈՒԹԵԱՆ — ԹԻՒ 4

891.99.092

9-36 ԳՐԱԿԱՆ ԱՍՈՒԼԻՄՆԵՐ

Գ.

Ռ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆԻ „ՑԱՅԳԱԼՈՅՍ”Ը

ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

Ա. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Օ. ԱՐՁՈՒՄԱՆ

1913

1641
2001

10503

05.12.2013

65.750

ՏՊԱՐԱՆ ԵՒ ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ

Օ. ԱՐԶՈՒՄԱՆ

№ 171

7350-73

Ռ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆԻ "ՅԱՅԳԱՆՈՅՍ, Ը

Էսաեան Սանուց Միութեան Զորքորդ Դրական
Ասուրիսը՝ նուիրուած Ռուբէն Զարգարեանի Յայգարդիսին
վերլուծութեան՝ տեղի ունեցաւ Կիրակի, 5 Մայիս 1913,
Բերայի Էսաեան Վարժարանի մէջ, նախագահութեամբ
ԿՈՄԻՏՍԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ:

Յաջորդաբար խօսք տաին Յ. Ճ. ՍԻՐՈՒՆԻ՝ որ
ներկայացուց Զարգարեանի կեանքն ու գրական գոր-
ծունէութիւնը, ՏԻԿ. ԶԱՊԷԼ ԵՍԱՅԵԱՆ և Պ. ԵՐՈՒԱՆԴ-
ՍԻՄԱՔԷՇԵԱՆԼԵԱՆ՝ որոնք Զարգարեանի գործին վեր-
լուծումը ըրին, Պ. ՍԱՐԳԻՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ՝ որ խօսեցաւ
գաւառի գրականութեան և այդ տեսակէտով Զարգար-
եանի գործին մասին, և ԿՈՄԻՏՍԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ, որ իր փակ-
ման խօսքին մէջ շեղակարգեց գաւառի հոգին, և անոր
մը յիշատակութիւնը:

ԶԱՐԴԱՐԵԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԸ

(Կենսագրական ակնարկ Յ. Ճ. ՍԵՐՈՒՆԻԻ)

Գրագէտը, որ մեր այսօրուան Գրական Ասուլիսին նիւթը կը կազմէ, Ռուբէն Զարդարեանն է, մէկը թրքահայ գրականութեան վերածնութեան դէմքերէն՝ որոնք 1890էն առկին նոր շունչ մը բերին թրքահայ գրական կեանքին մէջ, ոմանք իբրեւ ներկայացուցիչները եւրոպական մտքին և ուրիշներ ցեղին երակներէն քաղելով պատուաւոր վերածնող հայ գրականութեան։ Զարդարեան կը պատկանի այս վերջին դասակարգին, և թշուառներէն հետ կը կազմէ զլիաւոր առանցքը գաւառական գրականութեան շարժումին, որ 1890էն սկըսած արդէն, հետզհետէ ուռճացաւ, դառնալով վերջապէս գրական որոշ և կենսունակ հոսանք մը։

Ռուբէն Զարդարեան 1874ին Սարբերդի մէջ ծնած, իր նախնական ուսումը ստացած է քաղաքին աղգային վարժարանին մէջ։ 1892ին նուիրուած ուսուցչութեան, մինչև 1903 պաշտօնավարած է տեղւոյն Կեղրոնական Վարժարանին մէջ, իբրեւ աւագ ուսուցիչ, դաստանդ գելով զլիաւորաբար հայերէն լեզու, գրականութիւն և պատմութիւն։ 1903ին իբր յեղափոխական ձերբակալուած Սարբերդի մէջ, անպարտ արձակուելէն քիչ ետք, 1904ին, կը թողու Սարբերդը, գալ հաստատուելու համար Իզմիր, ուր առնն մը Մանիսայի աղգային վարժարանին տեսչութիւնը կը վարէ։ 1905ին, նոր ձերբակալուելէն մը հալիւ աղատուած, խոր կուտայ Իզմիրէն դէպի Ֆիրիպէ, ուր նոյն տարին կը սկսի հրատարակել Ռազմիթի թերթը, զայն շարունակելով մինչև 1908, երբ,

սահմանադրութիւնը հռչակուած, կը դառնայ Պոլիս, ուր 1909էն ի վեր կը վարէ Ազասաւս օրաթերթի խմբագրապետութիւնը։

Զարդարեան իր գրական գործունէութիւնը սկսած է շատ կանուխէն, 1890ին, երբ դեռ հաղիւ տասներեւոթ տարեկան կար։ Թշուառներէն գրական շունչին և ներշնչութեան տակ սնած պատանի, գրական սեւը կը փորձէ իր դպրոցական գրասեղաններէն իսկ։ Իր առաջին գրութիւնը կ'երևայ 1890ի Ծաղիկին մէջ, զոր կը հրատարակէր Յովհան Փալազաշեան։ Յաջորդաբար կ'աշխատակցի Զօհրապի և Ասատուրի Մասիսներուն, 1891-1892, և աւելի յետոյ, 1895ին, Զօհրապի Ծաղիկին, ուր քաջալերական ընդունելութիւն մը կ'ըլլայ իրեն։ Զարդարեան իր հէքեթները և գաւառական պատկերները կը շարունակէ հրատարակել Գալուստ Անդրէասեանի և Զօհրապ-Ասատուրի օրաթերթ Մասիսներուն (1898-1899), և 1900էն սկսեալ Արեւելեան Մանուշի մէջ։ Յետոյ յաջորդաբար աշխատակցել կ'ըլլայ Արեւելի, Շամսաննեանի և Անտոնեանի Ծաղիկին, Շիրակի, Բաւքերի, և հուսկ ուրիշն իր խմբագրութեամբ հրատարակուող Ռազմիթին, ուր կուտայ իր լաւագոյն էջերէն մէկ քանին։ Զարդարեան Սահմանադրութենէն առկին հրապարակաւորութեամբ կ'անուած, շատ քիչ գրական էջեր արտադրած է։ Իր հէքեթներէն ոմանք թարգմանուած են ֆրանսերէնի, անգլերէնի և թուրքերէնի։ Իսկ վերջերս Փարիզի մէջ հրատարակուեցաւ իր Յայգալոյսին ֆրանսերէն թարգմանութիւնը՝ կատարուած Արշակ Զօհրապեանի, Նիւուարդ Գօլաննեանի և Գրիգոր Նսայեանի կողմէ։

Զարդարեանի գրականութիւնը գաւառի տոհմիկ գրականութիւնն է՝ արուեստագէտի նուրբ վրձինով պըծ-

նուած : Յրանսական ուսմանթիք դպրոցով անած և մեղ-
կութեան տարուած Թրքահայ Գրականութեան մէջ՝
Զարդարեանի էջերը իրաւ թէ գեղեցիկ ցնցում մը
բերին :

« Զարդարեան , — կ'ըսէ Յրէտէրիք Մաքլէր Յայգա-
րոյսի ֆրանսերէն թարգմանութեան իր յառաջարանին
մէջ , — այն գաւառացի սակաւաթիւ գրադէսներէն է ,
որոնք Թրքահայ գրականութեան շնորհմանունը դէմ
փորձեցին հակադդել՝ ներմուծելով պոլսական թուլա-
մօրթ և կեղծ գրողներու արուեստին մէջ հայրենի երկ-
րին կենդանի գոյնը , հէքեաթներու գրաւիչ քաղցրու-
թիւնը , գեղջկական հոգւոյն միամիտ ջերմութիւնը : »

Զարդարեանի ներշնչման աղբիւրը ընդհանրապէս
բնութիւնն է և իր խորհուրդներն են , ժողովուրդին հո-
գիին մէջէն դիտուած . իր ոճն ու լեզուն , առանց օտար
ազդեցութեանց , գաւառի հոգիին գոհարներովը կեր-
տուած է , արուեստագէտի խնամոտ ճաշակին ենթար-
կուելէ ետք :

« Քերթողի ճշմարիտ սիրտ մը , — կը վերջացնէ Կաս-
թօն Պօնէ Մօրի՝ Յայգարոյսի իր յառաջարանը , — բնու-
թեան գեղեցկութիւններու հանդէպ զգայուն , հաւատա-
րիմ իր մայրենի երկրին , ազատութեան , արդարութեան
և երջանկութեան սիրահար , բայց իր հայրենիքին տա-
ռապանքներովն ու աքսորին դառնութիւններով սգաւոր » :

ԶԱՐԴԱՐԵԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

(Ճառ ՏԻԿ. ԶԱՊԷԼ ԵՍՍՅԵԱՆԻ)

Տիկիւններ և Պարոններ ,

Ի՞նչ անգամ մեզի առիթը ընծայուած է զուտ գրա-
կան ձեռնարկի մը շուրջ հաւաքուիլ և քիչ անգամ
նաեւ , գոնէ հաւաքաբար , յաջողած ենք մտահոգուելու
գրական և գեղարուեստական հոգերով : Գլխաւոր պատ-
ճառը անշուշտ մեր ընկերական և քաղաքական անկա-
յուն , յուզումնալի , վշտագին և յաճախ ալ աղետալի
կեանքն է որ կ'սպառէ մեծ մասամբ մեր հոգեկան և
մտաւորական ոյժերը . բայց նաեւ հաւատացած եմ որ ա-
ւելի հզօր , աւելի ներդաշնակ և աւելի գիտական կեն-
սունակութեամբ լի մտաւորականութիւն մը պիտի յաղ-
թահարէր դէպքերուն պիտի կանգնէր ամէն բանէ վեր ,
պիտի սաւառնէր ամէն բանի վրայ , իբր անվախ-
ճան և անխոցելի ոգին , յուսեղէն և անբռնաբարելի
խաէալը մեր ցեղին հաւաքական հանճարին :

Եւ երբ ահա առիթը կ'ստեղծեն նայելու մեր ազգա-
յին այդ գերագոյն ինչքին , քննելու , գնահատելու , դաշն
բաղկացնող երեսները դարձնելու ժողովուրդին յուզուած
հետաքրքրութեան , թող չկարծուի երբեք թէ անժա-
մանակ պերճանք մըն է առիկա մեզի համար : Ամե-
նէն կենսական , բարախտն հարցերուն հաւասար կեն-
սական է գիտնալ թէ գեղեցկագիտական ի՞նչ արժէք կը
ներկայացնենք , որովհետեւ այդ արժէքն է անշուշտ որ
սահմանուած է վերջապէս փրկելու մնացածը :

Բոլոր հին և իմաստուն ազգերը որոնց աւանդու-

թիւնները դեռ իբր հիմ կը ծառայեն այսօրուան քաղաքակրթութեան, գիտակցած են այս անառարկելի ճշմարտութեան և հաւասար իրենց ամէնէն մեծ հերոսներուն պանծացուցած են իրենց մտքի աշխատաւորները. միայն մեր ժամանակներուն է որ մարդիկ սկսած են անջատել գեղեցիկը օգտակարէն, ու նոյն իսկ աւելորդ ու սնոտի հումարել առաջինը, եթէ իր մէջ անմիջական և աւօրեայ օգտակարութեան հանգամանք չունի: Նոյն իսկ այս բնմէն, այս ձեռնարկին տօրթով արտասանուեցան խօսքեր, որոնք ինծի թոյլ տուին այս մէկ քանի դիտողութիւնները ընել քուն նիւթին անցնելէ առաջ:

Գեղեցկութիւնը ինքն իրմով կը գնահատուի. անիկա միջոց մըն է որ իր նպատակը իր մէջ ունի. կարելի չէ զայն իր փառաւոր և յուսեղէն սլորաւէն դուրս՝ օտար և խորթ ոլորտի մը մէջ արժեցնել. կարելի չէ հարցնել բնութեան թէ ինչո՞ւ գունազեղ ծաղիկներով կը զարդարուի և կարելի չէ հարցնել վարդին թէ ինչո՞ւ և ի՞նչ բանի համար իր բարդ բարդ ու գողգոջուն թերթիկները մայրսեան առաւօտ մը միայն, արեւին ամենանուրբ երանդներով կը վառին: Նոյնպէս կարելի չէ հարցնել գեղեցկապաշտ գրագէտին թէ ինչո՞ւ և ի՞նչ բանի համար զրած է այս ինչ էջը կամ այն ինչ հատորը. կարելի չէ իրմէ հաշիւ հարցնել թէ իր գրական կամ գեղարուեստական երկը կը համապատասխանէ՞ օրուան և ժամանակին պահանջներուն, դարման կը տանի՞ անոր թէ ոչ. ամէն մէկ էջ և ամէն մէկ գիրք որ հոգեկան կամ մտաւորական յուզում յառաջ կը բերէ, իր գոյութեան իրաւունքն ունի և եթէ նոյն իսկ անիկա համապատասխան չէ աւօրեայ պահանջներու, անտարակուսելի է որ համապատասխան է գերագոյն չահի մը որ թերեւս անտեսանելի է մեզի և որուն ընդ առաջ գացած

է սակայն հեղինակին հոգին. ահա թէ ինչո՞ւ գրական գործի մը գնահատումը կարելի է ընել միմիայն այն առաւել կամ նուազ յուզումի աստիճանէն զոր յառաջ բերելու սահմանուած է անիկա: Այս է պատճառը անշուշտ որ ճշմարիտ և գիտակից արուեստագէտները ամէն ժամանակի և ամէն երկրի մէջ խաղաղ անտարբերութեամբ մը նայած են արուեստին օտար քննադատներու սահմանումներուն և գնահատութիւններուն վրայ. անիկա սերմանողն է որ չիմտաներ հունձքին վրայ և ոչ ալ թէ ինչպէ՞ս և ո՞ր ժամանակ պիտի ըլլայ հունձքը. անիկա տեսանողն է որ կը խօսի և կը յուզուի այնպիսի տեսիլքներով զորս ամէնուն աչքերը չեն տեսնար և որոնց հաղորդակից կ'ըլլան իր միջոցովը. անիկա այն մոգն է որ կը յայանարիէ ոտքի կոխան եղած գեղեցկութիւնները ու աւօրեայ հոգերով կնճռոտած մարդոց ներքաններուն ներքեւէն ժողկրթով անոր անտեսուած բեկորները՝ կը ցուցնէ զանոնք զարմացած ուչադրութիւններով իր փառքովը փառաւորելով զանոնք:

Արուեստը, ըլլայ գրական թէ ուրիշ ճիւղերու մէջ, գերագոյն արտայայտութիւնն ըլլալով ցեղին, կը կազմէ թերեւս նաեւ անոր գոյութեան գերագոյն իրաւունքը, և այսօր յայտնի ճշմարտութիւն մըն է թէ ա՛յն ցեղերը ամէնէն մեծերը, ամէնէն զօրաւորները եղած են որոնց գեղեցկութեան բազինը աւելի վառ, աւելի ճարճատուն եղած է. և մենք իսկ, կորսուած ափ մը Ասիացի ժողովուրդ, նոյն իսկ հետքերը նախկին յողովուրդի մը, յարատեւ ոտքի կոխան դարձած գէշ ի արեւմուտք արշաւող բարբարոսներու, ինչո՞վ և ի՞նչ հիման վրայ է որ կը պահանջենք մեր գոյութեան իրաւունքը. որովհետեւ մեծաբարբառ կարող ենք ըսել, հպարտութեամբ և բարձրազուի կրնանք ըսել թէ մեր նախնեաց վառած կրա-

կը գեղեցկութեան, գերագոյն իտէախներու բազմին մէջ, թող չենք սուած որ մարի, թէ աշխարհաւոր բարբարոսներու յառաջ բերած խաւարը չէ զօրած զաշխարհաւորութեան և թէ անիկա երբեմն առկայծ, երբեմն նուազուն բայց միշտ կենդանի, վառած է, հետզհետէ աւելի արծարծուելով, հետզհետէ աւելի բոցավառուելով:

Ահա այդ բազմին ամէնէն արժանաւոր, ամէնէն տաղանդաւոր քուրմերէն մէկն է Ռուբէն Զարդարեանը որուն բանաստեղծական և գեղեցկագիտական արժէքը գնահատելու կոշուած եմ այսօր:

Շատոնց է որ կը ճանչնանք իր տաղանդին հրապոյրը. անիկա մեր գրական սերունդին անդրանիւթներէն եղած է և նոյն իսկ այն օրերուն երբ իր ձայնը խորհրդէն կուգար մեզի, անոր երիտասարդ և զօրեղ տաղանդը կը դժողորէր այնպիսի ինքնայատուկ գիծերով, այնպիսի յանկուցիչ դաշնակութեամբ մը որ խոր տպաւորութիւն զօրած էր մեր, նորեկներու վրայ: Այդ տպաւորութիւնը կը համարձակիմ ըսելու թէ անջնջելի մնաց և չտալազանցութիւն չպիտի ըլլար անշուշտ եթէ ըսէի թէ մեզմէ ոմանց առաջին օրերու անհաւատար քայլերը զօրացան այդ քնաշխարհէն եկած ոգեւորիչ բանաստեղծականութեան ազդեցութեամբը: Ռուբէն Զարդարեան ըլլալով ամէն սրայմաններէ անկախօրէն, մեծապէս օժտուած գրադէտ մը, էր միանգամայն մեր գաւառի գրականութեան ամէնէն կարկառուն դէմքերէն մէկը. անիկա խորհրդէն էր, այդ բազմաշարժար և կորովի հայ գաւառը, անիկա խորհրդէն էր, իր տառապանքին ներքեւ հզօր և նոյն իսկ իր տառապանքով հզօրացած, անիկա ոգին էր մեր ամէնէն բազմօրէն ախուր բանաստեղծութեամբ մը օժուէն հայ գաւառին որուն վշտաղին բայց ժպտուն, հալածական բայց երազատես գաւառին:

րուն յաւի և ուրախութեան վանկերը, աչքերու հրայրքը, հոգիներու սարսուռները կը փոխանցէր մեզի իր գեղեցիկ և յանկուցիչ արուեստին միջոցաւ:

Անոր գրականութիւնը մեզի համար միշտ եղաւ գերագոյն բուրմունքը այն ժողովուրդի հոգիին որուն մէկ հարազատ զաւակն էր ինքը և իր միջոցաւ հազօրդակից եղանք հեռաւոր և մեզի անձանօթ արիւնակիցներու տուայտանքներուն, պզտիկ ուրախութեանց և մեծ վիշտերուն, ժպիտի և գոհունակութեան խոստափուկ սյահներուն և յարցառող թշուառութեան, մէկ խօսքով անոնց ամբողջական կեանքին յուզումներուն և յոյսերուն:

Եւ ահա այս պատճառներով, նաև իր առանձնապէս ունեցած յատկութիւններուն շնորհիւ Ռուբէն Զարդարեան, թրքահայ գրականութեան մեր սերունդին ամէնէն արդիւնաւոր, ամէնէն համակրելի անդրանիւթներէն մէկը եղաւ:

Իր գրութիւնները, տարիներէ ի վեր ցլուած են այլ և այլ թերթերու և պարբերականներու մէջ, որոնցմէ ամէնէն յատկանշական էջերը ամփոփուած են «Յայգալոյ»-ին մէջ: Ասկէ դուրս կը մնան սակայն կարգ մը ուրիշներու հետ, Դեպի Սեւ բանաստեղծութիւնը և Եօրր-Երգիները հոյակապ էջը՝ առաջինը 1902ի Ծաղկիկն և երկրորդը 1911ի Բաղիկին մէջ հրատարակուած:

Ռուբէն Զարդարեան թէ իր ոտանաւոր և թէ արձակ բանաստեղծութեանց մէջ քնարերգական շունչ մը ունի, այս բառին լայն իմաստովը. թէև իր գրութիւնները կարելի է երեք որոշ մասերու բաժնել, — հեքիաթներ, լեռնաստեղծութիւններ, և լաւերու արտայայտութիւններ, — սակայն ամէնքն այ ոգեւորուած են այն հզօր և բանաստեղծական շունչով որով ներկայացուած եղելութեան կամ անձին հոգին զգալի և իմանալի կը դառնայ և կը

գաղրի առարկայական ներկայացում մը ըլլալէ : «Սև հաւը կանչեց», «Վախ ես մեռնէի», «Ծուն մըն ալ պակաս», «Տան Սէրը» ըլլալով հանդերձ գաւառի բարքերու յստակ սլաոկերներ, դուրս կ'իլլեն իրենց չրջանակներէն, անոնց ներշնչուած կեանքը կը թեւաւորուի, անսահմանօրէն կ'երկարաձգուի, կ'ստանայ երաժշտութեան և բանաստեղծութեան թելադրիչ տարտամութիւնը և գաղրելով ըլլալէ այս ինչ մարդուն կամ այն ինչ դէպքին հոգեկան մեկին նկարագրութիւնը կ'ըլլայ մարդուն և դէպքերուն անսահմանելի արտայայտութիւնը :

Բայց իր տաղանդը իր բարձրագոյն արժէքին կը հասնի իր բանաստեղծութեանց և մանաւանդ իր հեքեաթներուն մէջ որով անիկա մեզ կը ներկայանայ իբր ամէնէն անխաղախ և ինքնուրոյն խորհրդակցական բանաստեղծը : Այս բառը քիչ մը չարաչար գործածուած ըլլալով մեր մէջ չպիտի ուզէի սխալ կարծիք մը ներշնչել : Զարդարեան խորհրդանշանական զրոյ մը չէ ինչպէս Մալարմէ, Սթուար Միլ, Ռենէ Կիլ, Մէթէրլինկ և ուրիշներ : անիկա իր արուեստագիտական նուրբ բնադրը ունի իբր ներշնչման աղբիւր և եթէ այդ բնադրը իրեն կարելի դարձուցած է որ անիկա վայելէ Եւրոպական գրականութեան հոսանքներուն արդիւնքները ոչ մէկ կերպով չէ քալած անոնց օտար հետքերուն վրայէն : Իր հէքեաթները, ծնած բնաշխարհի ծոցէն, կը համադրեն իրենց մէջ բարոյական կարգէ հոսանքներու, ընդդիմամարտութեանց կամ դաշնակցութեանց աշխարհներ : անոնց ներշնչման աղբիւրը այն քարանձաւներուն, անդունդներուն, օձի սլէս սողացող առուակներուն մէջ է որոնց վրայ կանգ առած է իր բանաստեղծի մանկութիւնը, որոնց սարսափովը կամ գեղեցիկութիւնովը տողորուած է իր հոգին, որոնցմէ բարձրացող ձայներովը

է որ եղանակաւորուած է իր հօր, իր ոգեւորեղ կշռոյթը, թէ արձակին և թէ ոտանաւորին մէջ և որ երբեմն տարերային և անմեկնելի զօրութեան մը թափը ունի և երբեմն ալ քաղցր է ու ամօքիչ հեռաւոր աղբերակի մը մրմունջին կամ սրբազան անսառի մը սօսաւիւնին նման : Երկար և աւելորդ պիտի ըլլար հոս թուել իր հէքեաթներուն անունները, ամէնքդ ալ կը ճանչնաք զանոնք և ամէնքն ալ հաւաստարապէս գեղեցիկ են : Միայն անոնց ստեղծագործութիւնը կրնար արդէն նուիրագործել հեղինակին անունը :

«Յայգալոս» ինչպէս գիտէք կը խորհրդանշէ այն խուսափուկ և ամբոյն լոյսի պահերը որոնք ցոլանքներու պէս բացուեցան մթին, ամպամած և երկարատե խաւարին մէջ ու անհետացան խեղդէն : Բայց այն այգը որուն կ'սպասէինք ծագած է իրաւամբ : Այն այգը զոր կարծեցինք ողջունել, կրկնեցինք մըն էր պարզապէս, հանգրուան մը միայն, մեր ցաւագին անհամբերութեանց համար որ կաղզուերէլ աւելի զարմացուց մեզ որովհետեւ գիտէինք որ մեր Արեւելքը ուրիշ կողմ էր : Ու թեւեղիսկէ առաջ ճշմարիտ և մեծ առաւօտին մէջ, իրաւունք չունինք յուսալու որ ցայգալուսային պահերու քաղցր և արտում երգիչը իր մեծագոյն կրգը վերապահած ըլլայ մեծ առաւօտին համար : Ռուբէն Զարդարեան իր գեղեցիկ տաղանդը յայտնաբերելով համեմատաբար ցանցաւ կերպով մը, մեծ և նուիրական խոստում մը կ'ընէ մեզի և մեր բոլոր ցանկութիւնն է անշուշտ որ այդ խոստումը իրականանայ, որքան կարելի է մօտիկ և լուսաւոր ապագայի մէջ և անիկա չարունակէ ընթանալ, իր առջև բացուած ընդարձակ ասպարէզին մէջէն, հետեւելով իր սրբազան, իր փառաւոր ճակատագրին :

ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

(Ճառ Գ. ՆՐՈՒԱՆԿ ՍՐՄԱՔԷՇԵԱՆԻՆՆԵՐԻ)

Այսօր քաղցր առիթը կ'ընծայուի ինձ խօսելու գաւառական գրականութեան և անոր հաղուագիւտ ներկայացուցիչներէն մէկուն վրայ: Մեզի համար, գաւառացի գրադէտը ինքնատիպ անձ մըն է, վասնզի գաւառը երանելի աշխարհն է ամէն տարաքնակ Հայու համար. անիկա սրբադան բան մը ունի իր մէջ: Անիկա ոչ միայն մեր մօքին, այլ մեր սրտին, նա մանաւանդ մեր զգայնութեանը վրայ կը զօրէ խորապէս: Անոր առջև մենք տկար ենք, տկար՝ բառին ոգնուագոյն իմաստովը: Գաւառէն բերուած քարի կտոր մը զղլիւն յիշատակ մըն է, հողի գուղձ մը՝ նուիրական յուռութք մը. ծաղիկ մը, պտուղ մը կը փղձկեցնեն և հառաչել կուտան մեզ. կը յուզուինք, կը սարսուռանք անոնց տեսքին առջև՝ այնքան սովորական սակայն. գաւառը հեռաւոր ու խորհրդաւոր աշխարհն է, որուն կը ձգտին բոլոր մեր քղձանքները, բոլոր մեր իտէալները: Գաւառին երգը ամէնէն քաղցրն է, հոգեցունցն է մեզի համար, իր էն նախնական ու պարզ ձևին մէջ իսկ: Իսկ երբ գրականութիւնն է որ անկէ կուգայ մեզի, մեր հիացումը չափ չունենար, մանաւանդ երբ ան կը յատկանշուի այնպիսի այլազան, ինքնադրոշմ ու բարձր ձևով մը որպիսին է Զարդարեանի գրականութիւնը:

Եթէ չեմ սխալիր, մինչև իննսունական թուականը, ազգային դպրութեան մենաշնորհը հայրենի երկրէն դուրս հայ կեդրոններու տարամերձիկ մենաշնորհը նկատուեցաւ: Վենետիկ, Պոլիս, քիչ մըն ալ Իզմիր կը սոնքային

իրրեւարդիւնաւորիչ արտերը տոհմիկ գրականութեան: Գաւառը ամուլ գետինն էր, ցանցառ ու վատուժ գրականութեամբ: Յեղին միտքը բնավայրին վրայ չէր ընծիւղեր, չէր ուռճանար: Ազգային հանճարին սերմերը, օտար հողերու վրայ փոխադրուած, հաղուադէպ օդընտկութեան մը յատկութիւններովը կ'արգաստւորուէին, տարաշխարհիկ բուսականութեան մը հոլորմէն ու տեսքովը առուզացած: Արդեօք հայրենի հողին վրայ ցեղը մտաւորապէս չբացած էր, երեւակայութիւնը մթագնած, թռիչքը ընդարմացած էր: Ո՞վ պիտի երգէր ուրեմն հայրենի կառուրը, ո՞վ պիտի ոգէր Հայաստանին վիշտը, ո՞վ՝ հարազատ ու անկեղծ և յուզիչ չէտով՝ պիտի խօսէր մեզ հայրենիքի խոր ու ամպարազիծ ու պատկառարկու տառապանքին վրայ: Սե բռնութեան տապարը մինչև Հայուն սիրտը, մինչև Հայուն գանկը հասած էր:

Եւ ահա յանկարծ գաւառի սիրտէն հսկայ մը բարձրացաւ, երկար տալեն լուռ մնացող, չարտայայտուող ցեղին մտքին բովանդակ կուտակուած ուժգնութեամբը, և յորդահոսան զեղումովը. — Թիկատինցին: Շատ չանցած, անոր ետեւէն բարձրացաւ, սիւնի մը պէս, Զարդարեան: Ուրեմն գաւառը չէր մեռած. ուրեմն ցեղին միտքը, իր տոհմիկ հարազատութեանը, իր վաղնջական աղուորութեանը և իր զմայլելի մեծութեանը մէջ անթեղուած կը մնար միշտ, կենդանի, աշխոյժ, խոր:

Իսկապէս, այդ վայրկեանէն ծնաւ գաւառի ճշմարիտ հայ գրականութիւնը ստուարանալով և ուռճանալով հետզհետէ: Եւ անտարակուսելի է որ Ռուբէն Զարդարեան զօրաւոր սատարներէն մէկն է այդ գրականութեան, ուրեմն մեր տոհմային ճշմարիտ գրականութեան ծաղկումին:

Իր զուտ գրական գործը ոչ անշուշտ ստուար, բայց տարօրինապէս բաղմբերանգ է ու խտացած: Զարդարեան չէ չռայած ինքզինքը, ուղած է և կրցած է précieux ըլլալ, ճիշդ այն նախադասութեան պէս զոր իրեն յատուկ է կերտել: Մէկ գործով, գոնէ ինծի ծանօթ, կարելի է հասկնալ զինքը, իր գրական բացասիկ ու աշնուական կերտուածքը, իր տաղանդին ամբողջութիւնը: Այդ գործը Յայգաղոյսն է: Ի նկատի պէտք է առնել որ Յայգաղոյսի պարունակութիւնը, մեծագոյն մասամբ կը պատկանի բունակալութեան էն ահաւոր չրջանին, երբ գրիչն ու խօսքը ենթարկուած էին ամէնէն զարհուրելի խոշտանգումին որուն անոնք երբեք մասնուած ըլլան հին և նոր ժամանակներուն մէջ: Այդ հեղձուցիչ մթնոլորտին մէջ է որ գրագէտը իր ներշնչումներն ապրած ու արտայայտած է:

Որքան հեշտ պիտի ըլլար այս գործին վերլուծումը, եթէ անիկա ընդգրկէր գրական որոշ ու միակ սեռ մը. վիպական, բանաստեղծական կամ նկարագրական: Բայց Զարդարեան յայտնապէս միակ սեռի մը մշակման չի կապեր իր տաղանդը. ապացոյց Յայգաղոյսը որ կարծես հանդիսարան մը կամ հաւաքածոյ մըն է՝ զանազան տարատեւ հեղինակներէ քաղուած հատուածներու: Պակաս բան կայ հոն. վիպակը, հէքեաթը, հովուերգութիւնը, պատկերը, նկարագրութիւնը, ապաւորութիւնը, մինչև իսկ ոտանաւոր մը՝ տեսակին ամբողջութեանը համար անշուշտ. և այս բոլորը խառնիխուռն, ըստ հաճոյս զետեղուած. տեսակներու կարգին այս խառնակութիւնը անտարակոյս անոր համար որ Յայգաղոյսը դասագիրք մը չէ. այդու, ուրեմն, աւելի հրապուրիչ և աւելի շահեկան թերևս:

Քաւառացի հայ կնոջ աւանդական առաքինու-

թիւնը տարիողող այս վիպակին անմիջապէս քովը կարելի դնել Սեւ հաւը կանկեց վիպակը, որուն մէջ ներկայացուած է գաւառացի հայ կնոջ ուրիշ տիպար մը, որ միւսին հերքումն է: Մինչ իր ամուսինը Պոլսոյ մէջ կը սուռայտի առժանքոտ ու քայքայող աշխատութեան մը մէջ՝ իր օճախին տերտովը ճենճերկով, անդին կինը կը շնայ իր տաղրովը հետ որ գիւղին անագորոյն խօչապաշին է: Մեծ գայթաղութիւն գիւղին մէջ: Պառաւ կեսուրը, դողով սարսափով լի, կ'զգուշացնէ իր հարսը. բան մը օգուտ չունի սակայն: Մայրը ետ կը կանչէ իր պանդուխտ զաւակը որ կը դառնայ իր հայրենի օճախը՝ զոր ահաւոր պղծութիւն մը մթագնած էր: Հէք ամուսինը կնոջմէն իսկ կ'իմանայ քստմնելի կելուութիւնը. կը վաճէ իր շնացող կինը. կը յայրը, խօչապաշին, անձնասպան կ'ըլլայ. պառաւ մայրը կը մեռնի սրտին ցաւէն. խաբուած ամուսինը գլուխը կ'առնէ կ'երթայ օտարութեան մէջ կորսուելու. կինը ալ հանրակին կ'ըլլայ. զաւակները կը ցրուին կը կորսուին. և «սերունդին առատ տողանցութիւնը կը դադրի այդ օճախէն»:

Պոս մը Զուրը սրտաշարժ պատմութիւնն է մամիկի մը և թոռնիկի մը: Ս. Սարգիսի ծովը կը պահեն անոնք. վեց օր ոչ հաց ոչ ջուր. մամիկը իր թոռան մանկական երեակալութիւնը կը հրահրէ Ս. Սարգիսին հրաշալի առասպելներովը. եթէ պահք չպահեն, Սուրբ Սարգիս ինչեր չընեն իրեն. բայց թոռնիկը ծարաւահիւծ կը մեռնի հինգ՝ րորդ օրուան առտուն:

Տակ Սեւը ըստ իս լաւագոյն վիպակն է Զարդարեանի: Կով Առաքելը իր տանը սէրովը յափշտակուած մարդ մըն է. իր գիշեր ցորեկուան անդադրում ինամքին առարկան իր սուռն է, իր միակ զբաղումն է ան. կին մը և մանչ զաւակ կ'ապրեն ընտանիքին նիւ-

Թականը կը հայթայթեն. Կով Առաքել անոնցմով չառ քիչ կ'ըլլադի. գոհ որտով կնոջը վաստակը կ'ուռէ. բայց իր սիրական տունը մանրակրկիտ հոգածութեամբ մը կը չըջապատէ. անոր հասած փոքր մետքը կ'ալլայլէ, կ'եղծանէ իր նկարագրին բովանդակ անդորր կովու- թիւնը. իր միակ մանչ զաւակն ալ իր հարազատ պատ- կերն է. իր աննշան արհեստին մէջ լծացած է ան. քայլ մը չի յառաջանար. հակառակ անոր, ծնողքը կ'ամուս- նացնեն Մարտիրոսը, որ սակայն իր տաժանելի դործին բեր- մամբ կը հիւանդանայ ու կը մեռնի, մարելով ընտանի- քին արեւ. հարսը կ'առնէ կը քալէ. և Կով Առաքել ու կիներ կը միան ասանձին. տարիներ հոգը կ'են ալ կը մեռնի. Առաքել կը միայ միս մինակ՝ իր սիրական տա- նը հետ, լքուած ու աղքատ: Ժառանգորդ աղգական մը յանձն կ'առնէ խնամել Առաքելը տանը կիսուն ախրա- նալու պայմանով, միւս կէտն ալ եկեղեցիին արուելու համար. և Կով Առաքել դուրս կը հանուի իր տունէն. ահագին վիշտ իրեն համար, որ կը սպառէ կը լնցնէ զինքը ու գերեզման կ'իջնցնէ:

Շուրս մըն ալ պակասը արտասահման գրուած վի- պակ մըն է, Թուրք գրաքննութեան պատուհասումէն զերծ, և հետեւապէս աղգային խոր ցաւի մը պատկերը, հայկական զուլումին ամենօրեայ ու ալ սովորական դարձած դրուագներէն մէկը: Գաւառացի առեւանգուած աղջկան յաւիտենական պատմութիւնն է ատ: Մարիամ պաճիին աղջիկը, Սրման առեւանգուած է. մայրը, լա- լաղին և անճրկած, կը դիմէ առաջնորդական տեղապա- հին, գերադոյն յոյսին: Տեղապահը, որ հետի է իր հո- ալին ցաւերն հասկնալէ և անոնց դարձան տանելու մը- տահոգութենէն, կը նեղսրտի, կը բարկանայ իր հոգե- հատորին փրկութիւնը աղերսող այդ մօր վայնասունէն.

արդարեւ, ինչ զլիացաւ, ատոր համար աւրուէ՞ր կու- սակալին հետ, որ պիտի յաջողցնէր իր առաջնորդական պաշտօնը. ծառան կը կանչէ և դուրս հանել կուտայ Մարիամը, որ, այս անգամ, կը դիմէ նոյն ինքն առե-ւանդիչին. բայց ո՞վ կը լսէ իր աղերսին, իր աղեխարչ լացուկոծին. նորէն կը դառնայ առաջնորդարան. վար-դապետը նորէն անկարեկիր է իր անմարելի կրակին. «Աղջիկդ իր կամքովը տաճկեցեր է, մե՞ք ինչ ընենք» կը պոռայ:

— Սո՛ւտ է, կը պատասխանէ մայրը: Թողունք որ անարատ, դառայ պէս մէտուժակս գալին բերա՞նն կրթայ:

— Գա՛լն ինչ է, դառնուկն ի՞նչ է, տաճկեցեր է, հասկցար:

— Մի բարկանար, խուրպան հայրսուբ, չի մարե- լիք կրակ է ասիկա, անանց կրակ է, մեր տարտը ձեզի չլանք, որո՞ւ լանք:

— Մենք ազգ չենք, կը պոռայ վարդապետը, մենք ձեր ցաւին տէրման չենք կրնար բլլալ, վէսէլլամ. հոս նստած չենք մենք որ էտէպսիզներուն երեսէն պէլայի հանդիպինք:

— Հայր սուբբ, աղջիկս կ'ուզե՛մ, կը ծառանայ մայրը էգ վագրի ժողեղնութեամբ:

— Վա՛յ չուն... դո՛ւրս:

Եւ բարապանը բրտօրէն դուրս կընկէ Հայ մայրը...

Ասիկա ոչ առասպել է, ոչ ցնորական դրուագ. ի-րականութիւնն է վայրագ ու քսամնելի. առջի բէմիմին այս ընդունելութեան կ'արժանանային Համիտեան բըռ-նութեան արիւնջուայ Հայ զոհերը հայ առաջնորդարան-նեւուն մէջ, և այն ատենուան Հայոց մեծափառ պատ-րիարքն ալ արդէն այս ձեւով, իր բարապաններուն ձեռքովը, պատրիարքարանին սանդուխներէն թաւալ-գլոր վար նետել կուտար իր հովուապետի պաշտպանու-թեանը դիմող հարստահարուած խեղճ Հայերը:

Յեղիմ զաւակը նմանապէս բռնութեան սահմաններէն դուրս գրուած վիպակ մըն է, որ «Տան սէր»էն յետոյ յաջողագոյնն է Զարդարեանի վիպակներուն։ Զարսանձաքէն—որքան չար նոյնքան աղէտալի այդ սանձաքէն—Վարդան կ'իյնայ —չատերու պէս—Խարբերդ՝ սովալլուկ, պատառ մը հայ մուրալու, քուրջերով ծածկուած, ահուկի վիճակի մէջ։ Կու տան, կ'ողորմին իրեն. նուազ պատուած ցնցոտիներ կը հազցնեն. է՛հ, քիչ մը մարդկային ձև կ'առնէ խեղճը. և, երևակայել որ, անիկա այլ ևս պառկելու տեղ ալ ունի, բաղնիքին քիւլիսանը։ 95 է, կոտորածի ուրականը որոտագին կը հասնի Խարբերդ. քաղաքացիները կը փախչին խելակորոյս. հարուստները և աղաները, ողջ մնալու բնաղդէն անձնատուր կ'ըլլան և կ'իսլամանան։ «Քանի մը ժամ ետքը հայ թաղերուն, խաչանիչ գմբէթներուն, զանգակատներուն վրայ սաւառնեցաւ Մուհամմէտին ահաւոր ուրուականը և Խուրանին մահապիլու սարսափին տակ կըծկուեցան ամէնքն ալ, որովհետեւ հալածական բնախուրթիւնը սկիզբէն բերաւ և իսլամացաւ»։ Կարգը կուգայ մոռցուած անկիւններուն, նկուղներուն. հրացանակիր երեք իսլամներ ներս կը մտնեն բաղնիքին քիւլիսանէն։ Շնչառութիւն մը կայ հոն։ Վարդանն է, որ մոխիրնեւրուն տակէն դուրս կը ցցուի։

— Անունդ ի՞նչ է։

— Վարդան։

— Շուտ, սկիզբէն բեր։

— Յանուն հօր և որդւոյ և հոգւոյն սրբոյ։

«Զարսանձաքի սովէն փախած, անօթի, թշուառ ու արհամարհուած տղուն հողեկան արիութիւնը, բարոյական անհաւատալի զօրութիւնն էր որ յանկարծ աղբին, փոշիին և մուրին մէջէն կը ծառանար աներկիւղ, ու,

ցեղին դուրսի գեանամած մեծութիւնը, վեհանձնութիւնն էր որ յանկարծ կը մարդեղանար հոտ քիւլիսանին խորը՝ Վարդանին մէջ։

— Շո՛ւն, սկիզբէն բեր։

— Յանուն հօր և որդւոյն...

Եւ գնդակահար կ'իյնայ Վարդան, որուն մէջ ցեղին ձայնը, աւիւնը, հաւատքը կ'արթննային այդպէս յանկարծ։

Զարդարեան իր նորալէպերուն կամ լաւ ևս էրսել իր պատմուածքներուն մէջ իր պարզութեամբ և բնականութեամբ կը յատկանշուի գերազանցապէս։ Անտաքակոյս, ինք մտահոգութիւնը չունի թատերական յուզումնայից տեսարաններու, հետաքրքրութիւն և ապշութիւն առթող դրուագներու։ Գործին արուեստական մասին բոլորովին անփոյթ է. ձեին, արտաքին յարդարանքին հոգածութիւնը չի տեսնուիր իր մէջ։ Իր նիւթովը կը յափշտակուի, անոր ընդլայնումին կը մղուի իր նախասիրած եզանակովը։ Գրական ոչ մէկ գպրոցի վրայ կը կաղապարէ ինքզինքը, որմէ կը հետեցնեմ թէ վիպական ոչ մէկ ուղղութիւնէ ազդուած է որոշակի։ Անիկա իր տաղանդին ամուր յատկութիւններէն մէկն է։ Ինքնագոհ և ինքնալստահ գրականութիւնն է ասիկա, որ իր ենթադրուած թերութիւններովն հանգերձ ինքնատիպ է մանուսանդ։ Ինքնատիպ է մանուսանդ, որովհետեւ անիկա կը պատկերացնէ գաւառի կեանքը իր նախնականութեանը մէջ, իր անտաշութեանը, իր խորագութեանը մէջ։ Այդ մթին ու խորհրդասքող կեանքը ներկայացնելու լաւագոյն ձևը կարծես այն է զոր ընտրած է Զարդարեան, անտաշ, անյարդար ու խորհրդալից։ Քանի որ այդ կեանքը չունի քաղաքակրթական ձեքծեքում, այն արուեստական չափը զոր մենք կը

հաստատենք, ախո՞ս, մեր կեանքին մէջ, մեր իրր թէ քաղքեւնի կենցաղին մէջ, պատճառ մը չիկար որ այդ կեանքը նկատող հեղինակը հակակրօթիւն ցոյց չտար այդ ծեքծեքութիւն և այդ չպարին նկատմամբ: Եւ ամէն ձեւապաշտութենէ կոյս, Զարդարեան կը մնայ, թիկտտենցիէն անմիջապէս ետքը, դաւառի լաւագոյն նորագիւղիւրը, և իրր այն կը պատկանի, թերեւս առանց ուղկու, իրապաշտ դպրոցին: Իրը, սակայն, ինքնուրոյն և առանձնայատուկ իրապաշտութիւն մըն է. կեանքը կը նկարէ ինչպէս որ կը տեսնէ, իր նորավիպագրի լաւագոյն յատկութիւնները երեսն կուգան մասնաւորապէս Տաւս սէրին մէջ: Ապահով իմ որ Զօլա աւելի լաւ չպիտի կրնար պատկերացնել այդ Կով Առաքելն ու իր չրջապատը: Նիւթին համար մարդուս մէջ բնագդօրէն զետեղուած անբան, անասնային սէրը, զերազրական յամառութեան այդ աստիճանով, չիմ գիտեր կարդացած ըլլալ ոչ մէկ տեղ: Զարդարեան՝ իր հերոսին հոգւոյն թափայցած է և զանիկա մասնիկ առ մասնիկ, նեարդ առ նեարդ վերծանած, սքանչելի մազիտարօտութեամբ մը: Ինչ անչտապ ու անդորր եղանակով և չարժանկարի մը հաւատարմութեամբը, մեր աչիին առջեւ կը սրարդէ այդ առաջինն եղերերդութեան դրուագները և առանց տգիտելի, առանց թատերական շնորհալից չարժանեանքու, վիպակը կը վերջանայ, իր սիրական տունէն առլաւտ բաժնուած Առաքելին արցունքներուն և անպէտ ու արգահատելի դիակին առջեւ՝ ընթերցողը յուզումէ դողացնելով: Տաւս Սէրը կատարեալ և անթերի գործ մըն է: Յեղին Զաւակը նոյնքան յաջող վիպակ մըն է: Հեղինակը համեմատապէս աւելի ժուժկալ և աւելի արագ է հոս իր արտայայտութեանը մէջ: Նիւթին պահանջը թերեւս Զարսանճաքէն, այ-

սինքն դժուարէն խոյս տուող Հայուն բերուշանութիւնը անհնարին էր լաւագոյն կերպով պատկերացնել: Վրձինի մէկ քանի հարուածով, Զարդարեան զիմացնիս կը անկէ Վարդանը՝ իր ինկածութեան բովանդակ քսամեկի այլակերպութեանը մէջ: Ինկած թափառական այդ հայ պապուկին և յետոյ անոր մէջէն յանկարծ ծառացող սլացող վսեմ ու հերոսական հոգիին հակադրութիւնը մեր ցեղին անկորնչելի ազնուութեան հազուագիւտ փառաբանութիւններէն մէկն է: Միակ զիտողութիւնը զոր ունիմ այս վիպակին համար, այն է որ Զարսանճաքի դաւառին նկարագրութիւնը, մէկուկէս էջ, կարելի էր չորս հինգ տողի մէջ խտացնել: Այդ մէկուկէս էջը լիովին աւելորդ է: Վախ, եւ մեռնիկ և Սեւ հաւը կանչեց վիպակներուն մէջ հեղինակը կնոջական անձնուիրութեան և ապականութեան բաղդատական հոգեբանութիւնը կ'ընէ: Դիակի է որ Զարդարեան իր ներկայացուցած տիպարներուն մէջ կը ձգտի դնել մէկ կողմէ բարձրագոյն արժէքներ, խեղալական առաքելութիւններ և միւս կողմէ վատութիւններ, ծայրայեղ անկումներ: Մարդկութեան մատափալար ազնուացման ծարաւ իր հոգին խոյս կուտայ միջակութիւններէ. տըպաւորիչ ըլլալու համար, օրինակ, մէկ կողմէ մեղ կը ներկայացնէ Վախ, եւ մեռնիկին մէջ, հայ կինը զոր էրիկը կ'ատէ, կը վաճառէ իր տունէն բաց որ իր ամուսնին կաթողին սիրովը կը ստջորի, և երբ ամբողջ հասարակաց կարծիքը անարգանքի սիննին կը դամէ այդ վատուէր ամուսինը, ինք լալահառաչ կ'իյնայ անոր դիակին վրայ «Վախ, եւ մեռնիկ» ողբալով: Միւս կողմէ, Սեւ հաւը կանչեցին մէջ՝ դարձեալ հայ կինը՝ որ այս անգամ անարդօրէն կը դաւէ ամուսնական սրբութեան դէմ: Հեղինակը իր դիտաւորութեանը մէջ կա-

տարեկապէս յաջողած է: Պոռտ մը ցուրը իր պարզութեանը մէջ սաստկապէս յուզիչ է և բարացուցական. գաւառին անկիւնները տակաւին տիրող թանձրամիտ և աղետաւոր մոլեռանդութեան բացատրութիւնն է, զոր Զարդարեան կուտայ՝ առանց սակայն ունէ մեկնաբանութեան. կը պատմէ ու կ'անցնի, ընթերցողը սոսկումէ սառեցնելով այն անգիտակից ոճիւրին առջև, զոր բարի մասիկ մը կը գործէ իր սիրական թուանիկին վրայ՝ անսուշ մահացնելով զայն առասպելական սուրբի մը գեղեցիկ աշուճներուն համար: Այս սրտաշարժ վիպակը անով կը տարբերի միւսներէն որ Զարդարեան հոս ժլատ է խորհրդածութեանց մէջ, նիւթին պահանջուած պարզութիւնը ու միամտութիւնը կը պահէ մինչև վերջը:

Յայգարցնով Զարդարեան կը ներկայանայ մեզ նաև իրբև հովուերգակ բանաստեղծ: Մարդկային կիրքերուն խորքերը թափանցող իր մանրադնին հողին, այնքան գլխոտ և այնքան աղապատալից, չէր կրնար նաև չպրտել ընութիւնն իր հրաշալւան արտաքինին, իր բարբառուն ու բարախուն երկներանգութեան մէջ: Բնագաւառին կապոյտ երկինքը, կանանչ ծմակը, մտերիմ լեռը, մենաւոր ծառը ու խորհրդաքօղ անտառը չէին կրնար չհպիլ գրողէտին հողին դողդոջուն լարերուն, զանոնք թրթռացնելու համար: Բանաստեղծը, արդարև, ջերմեռանդ երկրպագու մըն է ընութեան սիրալի դիւթութեանցը, զորս կը տարփողէ, կը փառարանէ, կ'աստուածացնէ. իր հողին տրտմութիւնը կը պարտընէ Մաստառի ծաղկալից կողերուն վրայ, իր սէրերուն յագուրդը կը փնտռէ ընութեան զովացուցիչ ակերուն մէջ. մենաւոր ծառին երանի կուտայ, վասն զի անիկա իր խորհուրդներուն հետ մի'ս մինակ է, զերծ մախանքէ, կիրքէ, ատելութենէ: Իր բաղձանքները կեանքի գետ-

նաքարչ նիւթին չեն ձգտիր. այդեկութի օրերուն՝ կ'ուզէ ճերմակ վրանն ըլլալ և նստիլ այգիին մէջ, ճերմակ ու կարմիր խաղողներուն մէջ. կ'ուզէ փնտռել ըլլալ դասային ճոխութեան յետին գեղեցիկներուն, երկինքէն անցնող թափառական կուռնիկն բարձրաթուիչ երգը ըլլալ և զիւղին մշտահոտ աղբուրը՝ որպէս զի բոլոր սափորները իրմէ լեցուն: Ազատութեան տենչացող իր հողին՝ եղնիկին հետ սարէ սար կը սլանայ, անկոխ բարձրութեանց վրայ կը թռչտի, երջանկութեան խորհրդանշանը կը տեսնէ անոր քերթուածային յօրինուածութեանը մէջ:

Իր արձակ բանաստեղծութիւնները, գրականօրէն, նուազ մեծ արժէք չեն ներկայացնիր քան իր պատմութեանը: Անկեղծութիւնը, ճշտութիւնը, երանգներու ճոխութիւնը, պատկերներու առատութիւնը, գեղացմանց յարգութիւնը գլխաւոր յատկանիւնն են այդ քերթուածներուն: Ատոնց մէջ եւ կը տեսնեմ Զարդարեանի իմաստասիրութիւնն ալ, վասն զի բանաստեղծութիւնը, իր խորքին մէջ, իմաստասիրութիւն մը կը բովանդակէ միշտ: Անիկա ձանձրացած մըն է ընկերային գոհնիկ ու անամէջ կարգ ու սարկերէն, նողկանքով լեցուած է բոլոր վատութիւններուն դէմ, բոլոր անիրաւութիւններուն դէմ. ընութեան կը դիմէ, որ միակ անխարդախն է ու անապականը: Յոռեան մըն է ինք. գուցէ. կը յորդորէ եղնիկը փախչիլ ընակութիւններէ, վաղել դէպի բարձր, դէպի աղատը. կարօտը կը քաշէ մենաւոր ծառին, որ զերծ է ամէն դձմութիւններէ և դառնութիւններէ:

Իր քերթուածներուն անմիջական մասը և չարուհալութիւնը կը կազմեն իր հէքեալները: Ըստ իս, հէքեալը գրականութեան այն ձևն է որուն յաջողապէս մշա-

կու՛մը ամէնէն աւելի դժուար է: Հէքեաթը իրականու-
թիւնը չէ. բայց իրողութեամբ մը կենդանացած պատ-
մուածքն է. անկէ բարոյական եղբակացութիւն չի պա-
հանջուիր, խիստ շատ անգամ. ժողովրդային աւանդու-
թիւն մըն է, յաճախ տրտում իմաստով, և զոր կ'ո-
գեւորէ, կ'աղուորցնէ, կը պճնաւորէ գրողը իր երեւա-
կայութեան շողովը: Եւ Զարդարեան, գրական այս
ձեւին մէջ, անդուգտական վարպետ մը, կրնամ ըսել՝
մասնագէտ մըն է: Թրքահայ ժամանակակից գրակա-
նութեան մէջ բացառիկ տեղ մը կը գրաւեն իր հէք-
եաթները իրենց անթերի կերտուածքովը. Քարաքաճ-
ները, Ծովակիւն Հարսը, Մարդը չիւր Մեռները մէյմէկ գո-
հարներ են, մամիկի միամիտ ու պարզ մասալներ, բայց
զորս գրագէտը գեղազարդեր է, իր երեւակայութեամբը
պայծառացուցեր, իր հոգիովը չնչաւորեր է: Քարա-
քաճները կնոջական գեղեցկութեան պանծացումն է.
անոր յանդուգն ցուցադրումէն՝ բնութիւնը զայրալից
նախանձով լի՝ կը քարայնէ մարդկային ամբոխ մը:
Ծովակիւն Հարսին մէջ կը պատմուի սիրահարութիւնն
աղուոր հարսին ու ծովուն ալիքներէն ծնած աղուն.
բայց մարդկային չար նախանձը միշտ ներկայ, պառաւի
մը կերպարանքին տակ կը միջամտէ. վայրագ տմուտի-
նը, կատաղած, կը սպաննէ ծովակին հարսը, որ կ'անիծէ
էրկը, կ'անիծէ պառաւը և գիւղը, և ծովը ասոնք ա-
մէնքը մէկէն կուլ կուտայ: Մարդը չիւր Մեռները մեղ
կը ներկայացնէ այն երանկի ժամանակը ուր մարդը
անմահ էր. անմահութեան շրջանի այդ նկարագրու-
թիւնը մեր արդի մասնագրութեան ամէնէն գեղեցիկ
էջերէն մէկն է: Մարդկային բաղձանքներուն բովան-
դակ ամպարագիծ ունայնութիւնը կը պատկերանայ հող.
հողիդ կը լեցուի բուռն ախրութեամբ այն նախասահ-

մանուած ու ճակատագրական ձախողուածքին առջև ո-
րով ծերունին, իր կեանքին տարիներուն թիւն երկա-
րելու համար, խելայեղօրէն կը նստուի ամբողջ մարմնու-
վը կոխուն քամակին վրայ՝ անթիւ մաղեր բռնելու հա-
մար, որոնց իւրաքանչիւրին չափ տարի պիտի ապրէր.
բայց, ախոս, մէկ մաղ խի չի յաջողիր բռնել և ձեռ-
քերը օգին մէջ առկախ կը մնան... և տհա այդ վայրկ-
եանէն սկսեալ մահկանացու ենք, բարեկամներ:

Պատկերներու մէջ այնքան պատկերայից է Զար-
դարեան, որքան ներշնչուած նկարիչ բնութեան տեսա-
բաններուն առջև: Հոս, աւելի քան իրապաշտ է: Առ-
նենք, օրինակ, իր Փոյրը: Որքան չքաւոր նիւթ, ըստ
երերեղոյթին: Դիւրին չէ փողոց մը նկարագրելը, մա-
նաւանդ գաւառային քաղաքի մը փողոցը, անշարժ,
անկենդան ու լճացած: Հոս է որ երեւան կուգայ գրո-
ղին տեսնելու, գիտելու, որոշելու կարողութիւնը: Զար-
դարեան չուն նկարագրելու մասնաւոր ընդունակու-
թիւն մը ունի արդէն. տեսէք իր միւս մեծ, հերոսա-
կան, աշտարակարերձ խորխորակեամբ սոնքացող չունը,
Գաւթուր. քիչ անգամ ինծի տրուած է կարգալ գրուածք
մը որուն լեզուն այնքան պատշաճ բարձրութեան մը
վրայ գանուի որքան նիւթը կը պահանջէ: Լեռնաբնակ
ամեհի գամբուր, դիւցաղնական կեանքի մը բոլորումէն
յետոյ, ծերացած, լուռէն կ'իջնայ քաղաք, կեանքին
մնացեալ մասն անցրնելու. և տհա քաղաքին անթի
չուներուն, զրկուած քոթոթներուն և դեռ կոյր լակոտնե-
րուն երամակը ոտքի կ'ելլայ, կը հաջէ, կը կաղկանձէ,
կը փրփրի ինկած հսկային չուրջը, որ հպարտօրէն և
անաարբեր կ'անցնի այդ գարշելի ու լպիրջ վայնասու-
նին մէջէն: Այդ հոյակապ գամբուր չա՛նձնաւորի մարդ-
կային վեհանձն ու վեհոգի անցեալ մեծութիւնը, որուն

չուրջ ամբոխը կը տարածէ իր գէձութիւնները, իր ստորին նախանձները, իր ատկալառ վրէժխնդրութիւնները, երբ տեսնայ այդ մեծութիւնը իր քովը, իր հարուածներուն ենթակայ, գուցէ իր շահերուն ակնկառոյց: Գաւթոյնը՝ «Յայգալոյս»ին ամէնէն գեղեցիկ էջերէն մէկն է:

Զարդարեանի լեզուն, բոլոր գաւառացի գրողներուն մէջ, ամէնէն մաքուրը, ամէնէն ճոխը և ամէնէն ներգաշնակն է: Այս մասին, Թլիատինցիք վար կը մնայ իրմէ, իր լեզուական խրթնութեամբն ու անհաւատարմութեամբը: Կը տիրանայ հարուստ երանգապնակի մը, ուրկէ բոլոր գոյները, դիւրին ընտրութեամբ մը, կ'առնէ նկարելու համար բազմերանգ բնութիւնը ճշգրիտ գոյններով: Աւատարուի և կշտացնող արտայայտութիւն մը ունի: Հակառակ ասոր, չես կրնար բառ մը պակեցնել իր նախադասութենէն, որ պիտի կազար, պիտի գունատէր: Զուտ գաւառական բառերու և ձևերու գործածութեան մէջ չուայ և անիրոյթ չէ. իրը՝ ամէնէն աւելի սերտ աղերս ունի բուն պոլսական աշխարհարարին հետ, որմէ կը տարբերի մերթ նախադասութեան կնդմութեամբ, մերթ քառերու ձևաւորումով: Պոլսականին և գաւառականին այս հաճելի ու գաշնակաւոր բարեխառնութիւնը իր գործին հրապոյրներէն մէկը կը կազմէ:

Ինծի համար, Զարդարեան մեր ժամանակակից գրականութեան վարպետներէն մէկն է: Իմ հաճոյքներէս մէկն է արդէն իր արձակը, հիմակ աւելի կոկուած, զտուած, կանոնաւորուած, զոր կը կարգամ ամէն օր, և որ հակառակ լրագրական հեռաւորաւ աշխատանքի մը արդիւնքն ըլլալուն, բարձրօրէն գրական է, գեղեցիկ է, պաակերալից է և խրոխտ: Իր դէմքը, իրրե գրական մարդ և իրրե գործիչ, ամէնէն համակրելիներէն մէկն է

որոնց կը հանդիպինք մեր աղգային վերջին երեսնամեայ կեանքին մէջ: Նախանձի և մախանքի ալիքին տակ, որ ընդհանրապէս կը դոյանայ բարձր անհատականութեանց շուրջը, ան կը կենայ աննկուն և աւելի խրոխտ, ճիշդ այն խրոխտութեամբը որով մեզ կը ներկայացնէ իր հոյակապ գամբը: Ո՞վ կը նայի քրթոթներուն վայնասունին և անոնց ցոյց տուած կոտրած ժանիքներուն: Եւ արդէն մեր ցեղին այ այս չէ՞ եղած ընթացքը դարերու ընդմէջէն: Թորգոմեան զարմր կը քալէ, անասան, դժոխային խառնաշփոթութեան մը մէջ, խուժաններու գաղանային ժխորին և խաճաթիչ գորհներուն մէջ: Կը քալենք, սակայն, մինչ ահա սա բոպէիս իսկ մեր երակներուն մէջ մնացած արեան մառնիկները, քաշել հանել կ'ուզեն, մինչ կարծես վախճանական մտայլ ու մահաճոտ մշուշը կը պատէ շուրջերիս, և երբ վերջնականապէս սպաննել կ'ուզեն այս ցեղը, ահա գրականութիւն կ'ընէ ան, գեղարուեստի վրայ կը ճառէ, իր ազնուացմանն ու բարձրացմանը վրայ կը մտածէ: Գրլուիս կ'ելլուի ասանկ ցեղի մը հետ:

Ու ասիկա Յայգալոյսն է, գերագոյնն ու վերջինը: Զարդարեան այսպէս տխուրացած է իր գրական գործը. վասն զի խորհրդանշանական է ան. խաւարին մէջ լոյս մըն էր ան, որուն դողդոջուն ու վիպուածական ցոլքերը կ'իջնային ցեղին արիւնոտ իրանին վրայ, անոր ուրուային նիհարութիւնը քսամեկիօրէն երեսան բերելով: Յայգալոյսն է դեռ, ուր կը խաղցենք մեր այլակերպ բայց ողջ իրանը:

Բայց ո՞վ ըսաւ թէ արշալոյսը, վերջնական արեւափայլ արշալոյսը չպիտի գայ, չպիտի ցաթէ մեր վրայ: Յայգալոյսը իր վախճանն ունի. բայց Արշալոյսը յաւերժական է: Եւ թերեւս հեռու չէ այն օրը ուր Զարդարեան մեզ պիտի բերէ իր յաղանդին մէկ նոր շողը, այս անգամ Արշալոյս տխուրացուած, վերջնական խորհրդանշանը մեր գժբախտ ճակատագրին:

ԳԱԻԱՌԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

(Ճառ Պ. ՍԱՐԳԻՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆԻ)

Ժողովրդի մը հողու հայելին գրականութիւնն է։ Անոր մէջ կը ցոյան ցեղին անցեալը, մտքի և սրտի բոլոր շարժումներով, և ապագայ կրազները, խռատները։ Գրականութիւնը ժողովրդի մը գոյութեան — ինքնութեան գոյութեան — ոսկեղէն սիւնն է։ Սա ան ուժն է որ շարժման մէջ կը դնէ մեր գոյութեան, գործունէութեան զսպանակները։ Գիտութիւնը եթէ մտածել կուտայ, զգայական աշխարհն է որ կը մղէ։ Մէկը մեքենան է, միւսը շողին։

Ցեղին հոգին սերտելու համար անոր գրականութիւնը պէտք է քրքրել։ Հայ ազգը լեզու մը, մեղրամոմի պէս լեզու մը ունի, որ ընդունակ կ'ընէ զինքը մտքի ամէն ձևերը արտայայտելու։ Մեր գրաբար լեզուն արուեստի տեսակէտով հիանալի է, մեր ոսկեղաբու գրականութիւնը ոչ մէկ տեսակէտով վար չ'մար ուրիշ մեծ ազգերու գրականութեան, իրեն լեզուի կերտուածք։ Զարմանալի չէ որ օտարները հայ Աստուածաշունչը «բոլոր թարգմանութիւններու թագուհին» կոչած են։

Սակայն հին լեզուի արտայայտութեան ձևեր անցեալին կը պատկանին. անկէ ի վեր մեր լեզուն պատմական և աշխարհադրական զանազան «զգալներու բերումով, բնաշրջուած է, կերպարանափոխուած է։ Բայց այդ կերպարանափոխութիւնը առերեւոյթ է։ Մեր գրաբար լեզուն պատմականօրէն մեռած է իւր քերականու-

թիւն։ Իայց իր տարրերը գրեթէ նոյնութեամբ — բացառաբար կարգ մը ազաւաղուած ու հինցած բառերու — անցած են աշխարհաբարի մէջ։ Այսօրուայ մեր աշխարհիկ լեզուի բառերը մեծ մասով շարունակութիւնն են հինին։ Եթէ կան որ չենք գործածեր, մեծ մասով պատճառ ան է որ չենք ուսումնասիրած։

Գրաբար լեզուէն զատ մեր ներկայ աշխարհաբարի ամէնէն կենսունակ աղբիւրը մեր «գրոց բրոցն է», ժողովրդական բարբառը, որ անմահօրէն հարուստ է և բազմակողմանի, թէ իր հիանալի բառերով և թէ ասացուածքներու կերտուածքով, կուռ, կարճ, իմաստալից, և ճշգրիտ։ Անոնց մէջ լեզուի գոհարներ կան՝ զոր մենէ առջինները արհամարհելով կամ աղիտութեամբ անտես ըրած են և չեն կրցած շահագործել։

Ժողովուրդը բնութեան հետ գիրկ գրկի ապրելով, իրար շնչելով, բնաղբօրէն աւելի շուտ և խոր կը զգայ զայն և աւելի հաւատարիմ կերպով կը թարգմանէ անբարբառ բնութեան լեզուն քան ու է գրագէտ քաղաքի փողոցներուն մէջ։ Հոս է որ չէ կարելի ընդունիլ լատին առածը *trodutore traditore*. Թէ թարգմանիչ մը միշտ դաւաճան մըն է հեղինակի ոգուն։

Ժողովրդական գրականութեան ճաշակը մեր մէջ նոր կը սկսի լուսնալ։ Ռուսաճայերը այդ մասին մենէ առաջ են միայն իրենց սխալը այն է որ ընտրութիւն չեն ընել։

Ժողովուրդը, այդ «անանուն ամբօխը» ստեղծագործող ուժն է։ Բնութեան պէս է, իր մէջ ունի կենսական բոլոր թաքուն և խորհրդաւոր ուժերը։ Բնուած է թէ «Վօլթէր աշխարհի մէջ ամէնէն սրամիտ մարդն է, Վօլթէրէն մեծ միայն ժողովուրդը կայ»։

Մեր ներկայ աշխարհաբարը պէտք է դառնայ այդ

ականակիտ աղբւրին, եթէ կ'ուզէ դարձնել զուտ ազգային գրոշմը և խորութիւնը ունեցող լեզու մը: Մըշակուած լեզու մը ազգի մը համար հզօր գործիք մըն է կուսնեու համար ցեղին ոգին:

Ինչպէս պէտք է մշակենք այդ լեզուն: Մեր գաւառական լեզուի տարրերը հաւաքողներ չառ ունինք, բայց զանոնք գրական ճաշակով և նրբութիւնով գործածող ու նուիրագործող քիչեր ունինք: Բաւական չէ ամէն ինչ ժողովրդական լեզուի պիտակին տակ կուել գրականութեան մէջ, պէտք է գիտնալ ընտրել և ճաշակ ունենալ՝ այդ պիտի ընեն տաղանդաւոր և գեղարուեստական զգայութիւնը ունեցող գրիչներ: Այն օրը երբ այդ տարրերը իրենք զիրենք ընտանի կը զգան մեր գրական էջերուն մէջ, աղամանդահիւս լեզու մը և գրականութիւն մը պիտի ունենանք:

Փրանսացիք իրենց galicismeներուն համար հոգի կուտան, և կը գործածեն զանոնք ազգային խորունկ հպարտութիւնով մը: Մեր լեզուն իր հայաբանութիւններով (arménisme) բնաւ, բնաւ երբեք վար չի մնար ֆրանսական կամ ո և է մշակուած բարձր լեզուներէն, և թերեւ — չեմ պնդեր — նոյնիսկ աւելի ձօն է և պատկերային:

Առայժմ դէն կը ձգեմ գաւառական պարզ vocabulaire, անոնց կարճ, տաշ և գնտակի մը պէս թափանցող բառերը: Կ'ուզեմ միայն ճաշակ մը տալ՝ մէջ բերելով մէկ քանի ժողովրդական ասացուածքնէ՝ որոնք ամէնքն ալ մէյմէկ աննման պատկերներ են: Եւ արդէն ժողովուրդը միշտ պատկերով կը խօսի:

Զմրան վարդ=կրակ: Հող հօտիլ, մէկ աչքը փոքր նայիլ=չառ ձեր, հիւանդկախ: Տափը թումը ընել=մեռնիլ, գերեզման մտնել: Խրատ տալէն բերանս որդ ինկաւ,

մաղ բաւ — ճարս հատաւ խրատ տալէն: Խեղքին ծալը պակաս է=քիչ յիմար, ապուշ է: Հովը ետեւէն է=որոշ ուղղութիւն մը չունի, ուր քչես, հոն կ'երթայ: Լուսնիկն լուս հաց կերած մարդ է= թշուառ, անճարադ ապրած մարդ է: Շուք կամ հով արածել = զիւղին մէջ ծոյլ ծոյլ ման գալ: Ծաղիկը փրփրեր է դաշտին մէջ = ծաղիկը պատեր է: Յուրտը արիւն կը ծծէ = սարսափելի ցուրտ: Սեի է = սգաւոր է: Սեւը ներս ընել ձերմակը դուրս = վիշտը մարդու չյայտնել: Օձու կծած դրամ ունի թող ծախսէ = աւելորդ, հարամ դրամ ունի: Բերանը ոսպ չի թրջիր = անգաղտնապահ է: Օձ դնող = Վերջին ծայր կծծի: Կամ աղը պակաս է կամ մաղը = նեղը մնացած ատենը բարեկամ կ'ըլլայ: Հորթը եղին տակ փնտուել = բանի մը հակառակը ընել: Հագիին մէջ ծաղիկ կապել = հրճուանք պատճառել: Մտքին մէջ լուսցան հօրը յիշատակները = արթնցան: Ոտքերը գետնէն կտրուիլ = ապշահար մնալ: Կաթ հօտիլ բերանը = դեռ անփորձ է: Գնա ծեւութեանդ ոսպը քարէն գատէ = ըրածդ քաշէ: Լարով փոկով սուս մը կը կըցաւ չինկ = ճարճարակ բան մը ըրաւ չինկ: Բաւասուն ակէ ջուր կը բերէ = խաբեայ, հազարումէկ պատրուակներ կը ստեղծէ: Արեւը սեւ կը ցաթէ անտառին մէջ = կ'ըսուի խիստ մթաստուեր անտառի մը մասին՝ ուր արեւին ճառագայթները չեն կրնար թափանցել, եւն: Դեռ կան անթիւներ, բայց պէտք է առնել ընտրանքով:

Մեր ժողովուրդը կը չինէ նաեւ argot բառեր, և չառ յաջող: Փրանսական այդ սեռի բառերը, երբեմն այնքան գեղեցիկ են որ բարձր գրականութիւնը չի մերժեր, պատշաճօրէն կիրառել: Տեղին գործածուած այդպիսի բառեր համով ժպիտ մը կը դնեն խօսքին մէջ, և

կարծես լուրջ ընթերցութիւն մը ըրած պահուէ, գուարթ ու շուտիկ անակնկալ մը կը պատահի: Իբր նմոյշ կ'արժէ յիշել մէկ երկու հատ: Ոսպը քարոտ է, մազը ծակ է — կը հասկնայ: Մարտիրոս — հաւ: Մոխրաթաւալ — էչ: Լոգցնել — սպաննել: Ծամ — ուտելիք: Շուք — դրամի տոկոս: Փառուր — ոստիկան: Լօլօկ — հրացանի դնդակ: Հոլովել — գողնալ: Գալու խոտ — ոչխարի միս:

Ժամանակն է որ գաւառացի մեր գրողները և նոր երիտասարդները սկսին գնահատել լեզուի այդ հիանալի տարրերը քանի դեռ Պոլսոյ մամուլի արուեստական լեզուն մոռացութեան տակ չէ մահացուցեր ժողովրդի ստեղծած այդ բնական արտայայտութիւնները, որ այնքան թանկագին է մեզի համար:

Մեր ժողովրդական լեզուի մեծագոյն վարպետներն են՝ Խրիմեան Հայրիկ, Սրուանձատեանց, Թլկատինցին, Ռ. Զարդարեան, Գեղամ, և այլն: Չեմ հաշուեր բառահաւաքները, այլ միայն անոնք որոնք գրականութեան մէջ նուիրագործեցին այդ ոճերը, այդ ոսկեղէն գիւտերը:

Զարդարեան՝ չնորհիւ իր օտար լեզուի քիչ շատ ծանօթութեան արուեստագէտի դրոշմը կը դնէ երբ կը գործածէ զանոնք. կը յղիէ ձգտելով պոլսական աշխարհաբարի ընթացքին մօտենալ:

Յայգարոյսին մէջ երբ կը նկարագրէ ժողովրդական տիպեր, բարքեր, կը ներկայացնէ կեանքը այնպէս ինչպէս է, այնքան հաւատարիմ, այնքան զաժանօրէն իրական. գրիչը ոչ մէկ couleur locale չը փախցնիր: Անոնք որ գաւառացի են և ասլրած այդ միջավայրը՝ անոնք միայն կը զգան թէ Զարդարեան որքան դիտող եղած է իր մանրամասնութեանց մէջ: Իբր բանաստեղծ

նկարագրութիւններու մէջ կը թուի թէ պարզութեան դէմ կը մեղանչէ, բայց այդ պէտք է վերագրել մանրամասնութեանց՝ որոնք սակայն այնքան իրական են և կը ստիպուին չտեսնում ընել այդ կէտը:

Բայց երբ Զարդարեան մեզի կուտայ ինքնուրոյն քերթուածները, հոն աւելի Պոլսեցի գրող մըն է, թէ և կը զգաս որ գաւառական միջավայրի մէջ գրուած են անոնք: Իր ոճը գաւառի կեանքով լեցուն, վայրի ծաղիկներու մէջ մեծցած գեղեցիկ աղջիկ մըն է, որուն կը պակսի քաղաքի մթնոլորտի հպումը աւելի ճկուն կու և նրբազոծութեամբ համար: Զարդարեանի ներկայ ոճը աւելի ամբողջ, աւելի ճկուն և աւելի սահուն է: Գիտէ վարպետօրէն գործածել ժողովրդական դարձուածքները բայց, դժբախտաբար ո՛չ յաճախ:

ԳԱԻԱՌԻ ՀՈԳԻՆ

(Փակման հառ ԿՈՄԻՏԵԱՍ ՎԱՐԴ.Ի)

Ահա երկասարդութիւնը որ մեր առջին է : Ահա չորրորդ անգամն է որ ան խուռներամ կը վազէ հոս՝ իր գրականութեամբն ու գեղարուեստովը հետաքրքրուելու և խանդավառուելու համար, մինչ մենք... ծերացածներս, Զարդարեանի նկարագրած դամբուին նման քոսոտած, փողոցի սղոց քար նետելուն կը սպասենք չարժեքու համար : Մինչ երկասարդութիւնը, — որ կեանք ու արեւ կը սիրէ, — կը վազէ կ'երթայ հոն ուր գեղարուեստը կը փառաբանուի : Ու գեղարուեստը սրդէն ազդի մը արեւն ու կենսունակութեան ջիղը չէ՞ միթէ :

— Մեր մէջ այդ կենսունակութեան ջիղը խաթարուած է, որովհետեւ, մայր երկրէն հեռացած, գաղթավայրերու մէջ է որ կ'ուզենք զայն ըզխեցնել : Գաղթականութիւնը չէ որ անուշ պիտի տայ գրականութեան, գեղարուեստին, այլ բուն իսկ հայրենի հողը, ուրկէ հեռացած է ան, և որուն վերադառնալու կոչ եղաւ այստեղ :

Կովկասեան գրականութեան յայտնի դէմքերէն մէկը, Խորէն եպիսկ. Ստեփանէ, իր կատարած ուսումնասիրութիւններէն ետք կուգար Կովկասեան մամուլին մէջ իր ձայնը հնչեցնել թէ Հայ ժողովուրդը փտած է որովհետեւ գեղարուեստ չունի : Այո՛, ազնիւ ներկաներ, մահուան արժանի է այն ժողովուրդը, որ զուրկ է գեղարուեստէ, որովհետեւ ժողովուրդ մը՝ որ գեղար-

ուեստ չունի, կը նշանակէ թէ զգալու կարողութիւնը չունի : Եւ ի՞նչ է ժողովուրդ մը՝ որ չի զգար :

Բարեբախտաբար ժամանակը ցայց տուաւ թէ Ստեփանէ եպիսկ. անիրաւ էր իր կարծիքին մէջ, որովհետեւ եկան յետոյ միտքեր՝ ցոյց տալու համար թէ մեր ժողովուրդը իր ծոցին մէջ գեղարուեստի ընդունակութիւնը պահած է : Եկան Խրիմեաններ, Սրուանձտեաններ, և աւելի նոր ժամանակներս Զիթունիներ՝ որոնք ժողովուրդին ծոցէն դուրս քաշեցին գրական մարգրիտներ : Այդ ապացոյց էր թէ Հայ ժողովուրդը արժանի չէ մեռնելու :

Յարդ գաւառը մեր աչքին տուչ և ծորղուած է խաւարի հետ : Մենք մեծ մասամբ գաւառը կը ճանչնանք իր ագիտութիւնով և յետամնացութեամբ : Բայց գաւառը իմ աչքիս առջև կը պատկերանայ իբրեւ սըրբավայրը հայ գեղարուեստի նշխարներու, հոն կը աեսնեմ հայ երգը՝ հայ գեղջուկին չրթներուն վրայ, հայ գութանը, հայ գեղջուկը՝ իր արօրին ու մաճկալին հետ, ու քարերն անգամ նուիրականութիւն մը կը յիշեցնեն ինծի : Այդ քարի բեկորներն են մեր հայրենիքը, ազնիւ հանդիսականներ, հոն են շէտերը մեր գեղարուեստին, և ոչ թէ մայրաքաղաքներուն մէջ, ուրկէ մենք այդ գաւառը կը դիտենք իբրեւ խաւարի վայր :

Ռուբէն Զարդարեան, որուն կը նուիրէ Էսսեան սանուց Միութիւնը իր չորրորդ Գրական Ասուլիսը, մէկն է հայ գրականութեան սակաւթիւ դէմքերէն որոնք ճանչցած են գաւառը իր բնական և հոգեկան հարստութիւններով, և իրենց գործը կերտած են այդ հարստութիւններուն վրայ, որոնք ժողովուրդինն են : Զարդարեան, իբր յեղափոխական, իր սիրտը կապած է ժողովուրդին սրտին, և իբր գրագէտ, իր միտքը կապած է ժողովուր-

դէին միտքին հետ: Ժողովուրդին զաւակն է Զարդարեան:

«Ես իր Յայգարդյսը դեռ այս տարի կարդայի: Երբ զայն կարդայի Զարդարեանը չպատկերացուցի բնաւ աչքերուս առջև, այլ ամբողջ ազգ մը, ամբողջ ժողովուրդ մը՝ իր գեղեցկութեամբն ու չքեղութեամբ: Այդ մասեանը զրքի մը սոսաւորութիւնը չէր որ թողուց վրաս, այլ կեանքի մը, իր բարախոս մեկրովն ու իր զգայնութեամբը:

Երբ կը թղթատէի իր էջերը, բասեր ու նախադասութիւններ չէր որ կը պատկերանային աչքիս առջև, այլ կարծես անձանք չակ մը իմ ձեռքէս բռնած կ'առաջնորդէր զիս անձանքով վայրեր, դէպի գանձեր ընտրազան և դէպի պերճութիւններ շողջողուն: Ու երբ Զարդարեանի վրայ կը խօսինք, կարծես թէ ինքը բնաւ գոյութիւն չունի ինձի համար, այլ կեանքը, այլ երկիրը, այլ հայրենիքը, որ այնքան գեղեցկութիւններ ունի: Իր գործին մէջ ես չտեսայ անձանքներ, այլ պատկերներ էին ամբողջ աչքիս առջև, զորս այնքան բանաստեղծներ կը փնտռէին ու չէին գտներ, և զորս սակայն գտած է Զարդարեան, որովհետեւ զգայած է զանոնք, իրենց բովանդակ գեղեցկութեանը մէջ:

Ահա մարդ մը մեր առջև արժանի ամէն յարգանքի: Մարդ մը՝ որ գաւառի չունչը տուաւ մեզի: Շնչենք այդ չունչը, մանաւանդ զուք երիտասարդներ, չնչեցէք զայն երիտասարդական չունչով մը, որովհետեւ ան գաւառէն կուգայ, մեր հայրենի բնախայրէն, որուն արեւը քաղցր է, ջուրը անուշահամ, երկինքը վճիռ և օդը կենսատու ու պայծառ, և որուն վրայ կը սաւառնի գեղեցկութիւնը: Շնչենք այդ գեղեցկութիւնները:

ԶԱՐԴԱՐԵԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

Ստորեւ կը յիշենք Զարդարեանի մասին զանազան առիթներով գրուած յօդուածներէն մէկ քանին. —

Ազատամարտի մէջ Վահան Փափազեան՝ յօդուածաշարք Յայգարդյսի մասին. 1910.

Հորիզոնի մէջ Սարուշան՝ յօդուածաշարք Յայգարդյսի մասին. 1910.

Յայգարդյսի Փրանսերէն թարգմանութեան մէջ Կաթին Պօնէ Մօրի՝ յառաջաբան Յայգարդյսի մասին. 1913.

Յայգարդյսի Փրանսերէն թարգմանութեան մէջ Յրէտէրիք Մաքլէր՝ տեսութիւն Զարդարեանի գրական կեանքին մասին. 1913.

Մեքսիկոյ տը Ֆրանսի մէջ Արչակ Զօպանեան՝ տեսութիւն Զարդարեանի մասին. 1896.

Ազատամարտ չաբաթաթերթի մէջ Արտաշէս Յարութեան՝ գրախօսական Յայգարդյսի մասին. 1910.

Դեղրուի մէջ Արփիար Արփիարեան՝ ուսումնասիրութիւն Զարդարեանի մասին. 1905.

Լոսաքերին մէջ Արփիար Արփիարեան՝ յօդուած Զարդարեանի մասին. 1905.

Շիրակի մէջ Վահան Թէքէեան՝ տեսութիւն Զարդարեանի մասին. 1905.

ՀՀ Ազգային գրադարան

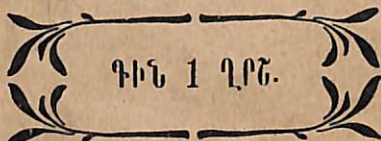

NL0373432

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԷՍԱԵԱՆ ՍԱՆՈՒՑ ՄԻՈՒԹԵԱՆ

1. ՇԱՆԹԻ «ՀԻՆ ԱՍՏԻԱԾՆԵՐ»Ը	1 ՂՐՇ.
2. ԳՐԻԳՈՐ ԶՕՇՐԱՊԻ «ՆՈՐԱՎԷՊԵՐԸ»	1 ՂՐՇ.
3. Դ. ՎԱՐՈՒԺԱՆԻ «ՀԵԹԱՆՈՍ ԵՐԳԵՐ»Ը	1 ՂՐՇ.
4. Ռ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆԻ «ՅԱՅԳԱԼՈՅՍ»Ը	1 ՂՐՇ.

ՆԵՂՐՈՆԱՏԵՂԻ

Խաճատանոց, Մարրուձձըրար, Ապուտ Էֆենտի խան
Ժակարտրիան, Պապը Ալի ձառտոեսի, թիւ 72